
PONTIFICIA UNIVERSITÀ GREGORIANA

Facoltà di Storia e Beni Culturali della Chiesa

A TÖRTÉNELEM ÉRTELME ÉS A GONDVISELÉS SZEREPE JACQUES – BÉNIGNE BOSSUET-NÁL

Doktori disszertáció tézisei

Szerző
Takáts István

Témavezető
Prof. Jos Janssens S.J.

Róma
2017

Bevezetés

Bossuet történelemszemlélete hidat képez a főként Szent Ágoston által képviselt teológiai történelemlátás és a modern kori történelemfelfogás között. Jóllehet a vezérgondolat Bossuet-nál az isteni Gondviselés működése, mégis jelentős azon hivatkozások száma, amelyben ésszerű okokat hoz érvelésében és történelem magyarázatában. Ez a saját korában újdonságnak számító látásmód inspirálóan hatott és új horizontot nyitott az őt követő generációk előtt a történelem megközelítésének lehetséges módozatait tekintve.¹

Szükséges azonban megjegyeznünk, hogy a Bossuet-val foglalkozó könyvek, tanulmányok, cikkek túlnyomó része leginkább a francia püspök életével, politikai, irodalmi² tevékenységével foglalkozik és figyelmen kívül hagyja Bossuet történelemfilozófiáját. Erről a területről - néhány kivételtől eltekintve³ -, hiányzik egy átfogó, részletekbe menő elemzés, mintha ez csupán másodlagos fontosságú lenne életművét tekintve.

A racionális érvekre építő kritikusok úgy tekintenek rá, mint aki kizárólag csak a Gondviseléssel magyaráz meg minden történelmi eseményt, teljesen figyelmen kívül hagyva a racionális érveket. A természetfölötti elemek túlzó használatával, illetve a racionális magyarázat teljes hiányával vádolják. Számukra Bossuet egy olyan katolikus pap, aki fanatikusan védi a hitét, és éppen ezért tudományosan nem vehető komolyan.⁴

A katolikus történelemírás ezzel ellentétben Bossuet-ra, mint a szent ágostoni hagyomány legnagyobb modern kori képviselőjére tekint.⁵

Nemcsak a Bossuet által alkalmazott módszert ítélik meg teljesen ellentétes módon kutatói, kritikusai ideológiai meggyőződésük szerint, hanem az általa képviselt központi gondolat is vita tárgyát képezi: miközben Georges Hardy néha már túlzásokba menően szeretné Szent Ágoston befolyását kimutatni, addig Alfred Rébelliau éppen ezzel ellenkező módon, csak a racionális elemeket hangsúlyozza és teljesen figyelmen kívül hagyja a Gondviselés teóriáját Bossuet műveiben.⁶

Ebben a vitában, anélkül, hogy az egyik, vagy a másik álláspont mellé állnánk, inkább Calvet⁷ és Nourrisson érvelésével értünk egyet, akik Bossuet eredetiségét nem abban látják, amit hirdet, hanem életművének, művei összességének eredményében, ami összhangot teremt az élet valósága és a hit reménye, illetve a történelem és a keresztény vallás tanítása között.

Bossuet történelemfelfogásának már számos elemét feltárták a különböző kutatások, hiányzik azonban egy átfogó vízió. Ebben a disszertációban erre tettünk kísérletet. Az első pillanatra ellentétes és egymást kizáró szempontok, Bossuet életművét tekintve megtalálják saját helyüket és egymást kiegészítve egy egységes és harmonikus gondolatrendszer alkotnak. Azt kívántuk bemutatni, hogy Bossuet a történelem transzcendens magyarázata mellett, ismeri a történelem racionális, meghatározó mozgatóerőit is és ez a két magyarázat, a

¹ Fueter joggal jegyezte meg, hogy Bossuet, főleg a *Histoire des Variations* c. művében használ olyan módszert, ahol a racionális elemek túlsúlya figyelhető meg szemben az irracionális, misztikus elemekkel. Mindemellert pedig olyan logikus és érthető nyelvet használ, amelyet a laikusok is könnyen megérthetnek. Bossuet így készíti elő az utat a felvilágosodás gondolkodói számára. V.ö.: EDUARD FUETER, *Geschichte der neueren Historiographie*, München und Berlin, 1911, pp. 264-266.

² V.ö.: GIORGANA TERSTEGGE, *Providence as Idée-Maitresse in the Works of Bossuet*, Washington, D.C., 1948.

³ JEAN FÉLIX NOURRISSON, *Essais sur la Philosophie de Bossuet : avec des fragments inédits*, Paris 1852.

⁴ ROBERT FLINT, *La Philosophie de l'Histoire en France*, Paris 1878, p. 33.

⁵ V.ö. : GEORGES HARDY, *Le « De civitate Dei » source principale du Discours sur l'histoire universelle*, Paris, 1913.

⁶ ALFRED RÉBELLIAU, *Bossuet*, Paris 1900.

⁷ JEAN CALVET, *La littérature religieuse de François de Sales à Fénelon*, Paris 1938.

transzcendens és a racionális - a látszólagos ellentét dacára -, kölcsönösen kiegészítik egymást.

Először a történelmet befolyásoló és meghatározó mozgatóerők bemutatására törekedtünk, aztán azok hatását az eseményekre és a történelem szereplőire kívántuk Bossuet gondolatain keresztül vizsgálni, ábrázolni.

Források

Bossuet, egy rendkívül termékeny, munkás élet után harminckét kötetet kitevő életművet hagyott ránk. A dolgozat kutatásának célkeresztjében a történelemről írt híres főműve a *Discours sur l'Histoire Universelle*, a több kötetnyi prédikációi és gyászbeszédei állnak.

A többi műve nem került ilyen alapos feldolgozás alá, de részét képezik a kutatásnak.

Kifejtés

Benedetto Croce-t idézve mondhatjuk, hogy a kronológia még nem történelem. Valóban, történelmet írni nemcsak szemléletet jelent, hanem értékelést is. Az egész több, mint a részek összessége. A történelem is mindig több, mint pusztán adatok ismertetése. A káoszból, a sors vagy véletlen húzta vonalak kuszaságából, egészet alkotni, „képet” látni mindig a történetírás teremtő feladata volt. A kiszámíthatatlan események sorát az emberi értelem rendezi összefüggésbe, ruhazza fel értelemmel, logikai oksággal, hiszen – Heidegger-t idézve -, az ember az egyetlen kérdező lény és az egyetlen, aki megért.⁸ Történelmet írni mindig egyet jelent az önmagukban semleges események mögött feltáruló értelem keresésével, egységbe foglaló értelmezés feladatával is.

De vajon az értelmet adó garancia kívülről, a változó világot meghatározó változatlan valóságból vagy éppen a változóból, magából a világból ered? Immanens vagy transzcendens oka van-e az eseményeknek és így az ember azoknak cselekvő alanya-e vagy csupán elszenvető tárgya? Egyáltalán van-e felfedezhető ok és értelem az események mögött, vagy csupán reménytelen kísérlettel állunk szemben és a történelem nem más, mint az értelmetlennek való értelemadás?⁹

A kérdésekre adott válaszok maguk is történelemmé és történelemformáló eseménnyé lettek. Általuk nemcsak a történések lettek átláthatóbbak, hanem mindig viszonyítási és értelmezési keretet is jelentettek az ember önértelmezése számára.

Amikor azonban az ember feladja az értelemkeresés fáradtságát, akkor önmaga megértésének lehetőségéről is lemond. Az élet értelmére, a világ megértésére, a világban zajló eseményekre rákérdező reflexió nélkül, nem lehet magának az embernek sem saját helyét,

⁸ V.ö.: M. HEIDEGGER, *Lét és idő*, Budapest 2007.

⁹ V.ö.: THEODOR LESSING, *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen*, München 1983.

sem saját küldetését megtalálni a világban. Így pedig lemond arról, hogy aktívan részt vegyen élete alakításában.

Van egy gyönyörű és egyben ijesztő kép, Brueghel *Ikarosz bukása*, amely jelképe lehet a ma uralkodó általános nézőpontnak. Egy szinte idilli tájban látunk egy földművest, aki éppen békésen arat, egy halászt, aki éppen halat fog, egy pásztort, aki legelteti a juhait, és hajókat, amelyek éppen szél dagasztotta vitorlákkal útnak indulnak. Tökéletes harmónia lengi be az egész képet és szinte fel sem tűnik ebben az idillikus békét árasztó jelenetben, hogy az égből éppen lezuhant valaki, akinek már csak a kapálódzó lába látszik ki a vízből.

Max Weber gondolatai szerint, azt mondhatjuk, hogy ez a kép jelképe a „varázstalanított”, modern világnak. A nagy, antik hős, mítoszok főszereplője, esendő emberré törpül, és a mindennapi teendőkbe belefeledkező világ meg sem rezzen az ő bukásán.

Martin Heidegger is idézhetnénk e kép kapcsán, az ő híres „*létfelejtését*”. Az ember a saját mindennapi teendőinek, örömeinek, gondjainak szenteli önmagát, belefelejtkezve azokba, és közben elfelejt saját emberi létére, törekénységére, életének értelmére vagy éppen értelmetlenségére, annak szédítő magasságaira és mélységeire gondolni. Ha lehetősége nyílik rá, inkább elfordítja a fejét, hogy ne kelljen látnia a Létezés és az emberi sors nagy drámáját. Attól menekülve pedig egy jóvátehetetlen hibát követ el: lemond arról, hogy megértse mindazt, ami vele és körülötte valóságosan történik, hogy mit is jelent igazán autentikusan „élni” és „létezni”, pont akkor, amikor él és létezik. Elszalasztja az egyetlen esélyt, amely néhány évbe, évtizedbe záródva számára lehetőségként kínálkozik. Mit is jelent igazán lenni? Mit is jelent igazán élni? Lehet, hogy többet, mint aratni, halászni, nyáját legeltetni, hajózni? Nem teljesebb-e, igazabb-e Ikarosz élete, aki a Lét határait ostromolta, még akkor is, ha végül a Semmibe zuhant alá?

Korunk embere a korábbi időkhez képest mindenkinél jobban a történelem elszenvedőjeként, annak alávetettjeként éli meg életét. Ennek oka lehet, hogy elfelejtett létezésének egészére kérdezni, és teljesen belemerült, szinte foglya lett az „itt-lét”-nek. A kérdések helyén, amelyek megnyithatnák a ma emberét életének távlatai előtt, marad egyedül a fogyasztás, az „itt és most jól érezni magam” életfilozófiája, pillanatba zárt vígasza.

A mai történetírást megjelöli a félelem. Hitel -, gazdasági -, természeti -, erkölcsi válságról hallunk. A jövő pesszimista jóslatokkal teli, ami az ember lehetőségeit és kilátásait illeti. Örökösesei vagyunk a nyugati kultúra hanyatlásáról szóló vízióknak¹⁰ és szinte beteljesedni látjuk. Civilizációk és kultúrák összeecsapásától tartunk¹¹ és a mindennapok híre a túlnépesedés, a természet tartalékainak rohamos csökkenése, a bankválság, a fogyasztói társadalommodell zsákutcája. A hírek elhosszítják hozzánk a háború képeit, a kiszámíthatatlan emberi indulatok forrongását, megmutatják a természet játékszereként megsemmisülő városokat, a pusztító csapásokkal dacolni képtelen ember törekénységét. Az események ilyen hálójában vergődve a ma embere mindenkinél kiszolgáltatottabbnak éli meg létét. Életének és önmagának ilyen víziója vajon milyen folyamaton keresztül jutott ide, s e céltalanságnak oka nem lehet-e éppen a transzcendencia kizárása életéből?

Amikor az élet biztosnak hitt keretei megrendülnek, amikor az egész világot átölelő bizonytalanság hatja át az emberi élet minden területét, akkor még sürgetőbb az értelmet adó, összefüggéseket feltáró vagy teremtő képzelet munkálkodása.

Ebben az összefüggésben még érdekesebb tanulmányozni ennek a XVII. századi híres francia püspöknek és prédikátornak, Jacques-Bénigne Bossuet-nak a gondolatait, aki egy olyan korban élt, amikor még a természetfölötti az ember világlátásában és önértelmezésében természetes volt. Bossuet még abból a szempontból is érdekes nekünk, hogy ő írt utoljára egyetemes történelmet a Gondviselés fogalmát is felhasználva, és az üdvtörténet horizontján

¹⁰ V.ö.: OSWALD SPENGLER, *Der Untergang des Abendlandes*, München 1963.

¹¹ V.ö.: Samuel P. Huntington: *A civilizációk összeecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest 2005.

magyarázva a profán történelem eseményeit. Ilyen módon összefoglalója is a keresztény történelemmagyarázatoknak.

A transzcendens magyarázat mellett Bossuet ismeri és magyarázatul használja a racionális okokat és az események háttérében megbújó mozgatóerőket is. E kettő látszólagos ellentéte azonban végül egymást kiegészítő, magyarázó egységbe simul.

A temetési beszédei és a híres prédikációi mellett, Bossuet leghíresebb műve, amely őt „halhatatlanná” tette¹² a történelemről szóló diskurzusa: *Discours sur l'Histoire Universelle*. Ha meg akarjuk ismerni ennek a híres személyiségnek a történelemről alkotott gondolatait, akkor elsősorban ezt a művet kell vizsgálódásunk célkeresztjébe állítani, azért is, mert abban Bossuet szisztematikusan és tudatosan egy olyan történelmi összefoglalást ad, ahol a változó eseményekben megtalálja a változatlan emberi és isteni mozgatóerőket. Maga a mű keletkezése az 1670-től 1681-ig tartó időszakra tehető, amikor is Bossuet XIV. Lajos, a Napkirály trónörökösének nevelője volt. Kezdetben a könyv csak olyan kézikönyvnek készült, ahol a főbb történelmi események kerültek bemutatásra Bossuet néhány magyarázó kiegészítésével együtt. A könyvet azonban Bossuet újra és újra átdolgozta, amelynek során egyre inkább „filozófiai” karakterrel egészült ki. Valójában, egészen haláláig (1704) dolgozott Bossuet ezzel a művével, amelyet a kor aktuális kérdéseivel és az arra adott magyarázatokkal folyamatosan gazdagított.

A kérdésre, hogy „Mire való a történelem?”, Bossuet három választ is ad. Az első *a nevelő válasza*: a történelem éppen azért hasznos, mert általa úgy szemlélhetjük a nagy eseményeket, hogy nem kell azokban részt vennünk. Ez a kívülálló nézőpontja, aki a nagy történelmi eseményeket megfigyelve, meghívást kap arra, hogy saját jelenére reflektáljon. Ezért a történelmi ismeretek főleg a jó uralkodásra törekvő személyeknek fontos, hiszen az elmúlt századokat vizsgálva, az uralkodók segítséget kapnak arra, hogy saját koruk kihívásaival a múltból szerzett tapasztalatok segítségével, bölcsen szembe tudjanak nézni. A második válasz *a moralistáé*: a történelem eszköz az igaz értékek felkutatásában. Nem maradhat csupán szemlélő az ember, hiszen szükségszerűen örökösei vagyunk az emberi természetnek, emberi indulatoknak, szenvedélyeknek, amelyek a jó és a rossz választása elé állítanak mindnyájunkat. Ebben az értelemben egyszerre elszenvetői és alakítói is vagyunk a történelemnek. A történelem hatásköre ez alapján nem csupán a múlt, hiszen a „lapjai” saját személyes döntéseink által ma is íródnak. A harmadik válasz *a teológusé*, aki az események értelmét a hit horizontján keresi. Ezzel a módszerrel Bossuet az egész egyetemes történelmet átfogó értelmezési horizontot talál, amely minden időt magába foglal, beleértve a jövőt is. Bossuet ebben a megközelítésben két „biztos” pontot jelöl ki. Az egyik, amely a világ kezdete óta változatlan és éppen ezért ad biztos alapot, hogy minden korszakot meghatározzon: ez a vallás. A másik az örök változás, amely leginkább a birodalmak váltakozásaiban figyelhető meg.

Bossuet, mint a hit embere, amikor a történelemről beszél, akkor mindig a teológus minőségében teszi. Számára az üdvösségtörténet és a profán történelem egyetlen valóságot képez. Sőt, számára az üdvösségtörténet a „vászon”, amelyre a profán történelem „ecsetvonásai” kerülnek. Minden esemény mögött, minden esemény háttérében, Isten üdvözítő akarata rejtőzik. Át kell hát hatolnunk az emberi események „felszíni rétegein” ahhoz, hogy az isteni üdvösségterv „szövetéhez” eljussunk, amelyet minden egyes embernek és az egész világegyetemnek készített Isten.

A teológus már a történelem felosztásban is megmutatkozik: Bossuet a történelmet három nagy korszakra, hét korra és tizenkét időszakra bontotta. Mint abszolút kezdet a

¹² Miként az ő nagy kritikusa Voltaire mondta: « [...] ses *Oraisons funèbres* et son *Discours sur l'Histoire Universelle* qui l'ont conduit à l'immortalité ». François-Marie Arouet de Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, in François-Marie Arouet de Voltaire, *Œuvres Historiques*, a cura di René Pomeau, Dijon, 1957, p. 1141.

Teremtéstől indul. Innen számolja a három nagy korszakot is: a természeti törvény, az írott vagy mózesi törvény, illetve az Evangélium törvényének korszakát. Ez a felosztás tovább „finomodik” az üdvösségtörténet logikája szerint a világ hét korát felsorolva, amelyben az utolsó Krisztus születésével kezdődik, mint Isten üdvösségtervének beteljesedése. Az üdvösségtörténet logikája a tizenkét időszakot is áthatja, ahol a szerző együtt említi a profán történelem eseményeit az üdvtörténelemmel, ilyen módon is demonstrálva, hogy mindkettő egy Isteni akarathoz, annak valóságához tartozik. Ezt a látásmódot fejezi ki az eltérő kronológia együttes használata: a világ teremtése, a vízözön, az olimpiai játékok, Róma alapítása, vagy Krisztus születése, mind különböző módszer ugyanabba a valóságba elhelyezni az eseményeket. Ha viszont minden egy valóság része, akkor nem lep meg minket, hogy Mózes, mint igazi történész kerül említésre, és mint a leghitelesebb forrás, a Szentírás, mivel a Szentlélek sugalmazására íródott és az ókor írói mind összhangban voltak vele.

Gyakran azonban a történelem egyáltalán nem mutatja semmilyen természetfölötti rend, semmilyen természetfölötti igazságosság létét az emberi eseményekben. A „káosz” megtapasztalása, a rendetlenség, az igazságtalanságok – amelyek közül a legprovokatívabb és legfájdalmasabb a hit számára az ártatlanok szenvedése -, azt az érzést keltik a szemlélőben, hogy egy mindent átfogó törvény és értelem nélküli világ vesz körül minket, ahol végül Isten léte is megkérdőjeleződik.

A „történelem botránya” Bossuet korában is a vitákban gyakran hangoztatott érv volt, amellyel egy távoli, közömbös, vagy nem létező Isten képét kívánták igazolni. Amikor pedig Isten léte zárójelbe kerül, mert gondoskodása, szeretete a történelem vizsgáján „megbukik”, akkor születik a vágy egy másik „szilárd” és „biztos” viszonyítási pont megtalálására, amely szükségképpen elveti a transzcendenst és a világban kívánja megtalálni mindazt, ami egy kiismerhető és értelmes valóságot képes garantálni. A „vádbeszéd”, amelyet a szabadgondolkodók a történelmet szemlélve a Gondviselés és Isten ellen intéztek, mindig a világban és az emberi eseményekben található zűrzavarra, rendezetlenségre hivatkozott, amelyet maga a történelem tár elénk. Ez a javak igazságtalan és egyenlőtlen elosztása, amely nem tesz különbséget jók és gonoszok között, illetve a bűnösök és a gátlástalanok jóléte és háborítatlan békéje. Bossuet éppen az ellenkezőjét kívánja bizonyítani. Véleménye szerint sokszor túlságosan is benne vagyunk az eseményekben, és így az első pillantás abból a nézőpontból, ahol vagyunk, becsaphat minket. Szükséges a jó nézőpontot megtalálni, hogy megértsük, átlássuk a velünk történt eseményeket. A *Discours* ebből az apologetikus szándékból született. Bossuet a történelem „angyal arcát” kívánja bemutatni, a Teremtéstől indulva, tekintetét az Utolsó Ítéletre függesztve. A történelemet, a mi időnket pedig mint e kettő közötti, köztes időt beszéli el, egy spirituális Sixtusi kápolnába állítva minket.

Egy értelmes világ feltételez egy olyan kezdetet, ami értelemmel jelöli meg a létezését. Ha a véletlen lenne az oka, vagy eredetének magyarázata a világon belüli, a világból eredendő lenne, akkor igazolódna a szabadgondolkodók érvei és a világ valóban csak az esetlegesség és a kiszámíthatatlan véletlen színtere lenne. Ezzel ellentétben, egy teremtett, egy mindenható Istentől akart világ az első fontos érvet szolgáltatná Isten tevékeny jelenlétének az emberi dolgokban. A Teremtés, mint egy tervezett kezdet tudná garantálni az átláthatóságot és az értelmet a történelemben zajló folyamatoknak és a történelemnek magának. Ez az eredet egyben a célt is kijelöli: a kiindulási pont feltételez és meghatároz egy érkezési pontot és nekünk is segít kifürkészni a profán eseményekben és az események mögött meghúzódó titkos isteni szándékot. Az isteni akartra visszavezethető eredet bizonyíthatná, hogy nem a véletlen termékei vagyunk és hogy az emberi cselekvés és az egész világmindenség áthatott Isten akaratától és egyben résztvevő az Isten titokzatos tervében. Ahol Isten az építész, ott – még ha olykor rejtetten is-, keze művének nyomai is megtalálhatók. Egy teremtett világegyetemnek a bizonyítéka éppen a természetben megtalálható rend. Bossuet azzal érvel, hogy Isten azt akarta, hogy az egyik dolog függjön a másiktól és hogy pont ez a gyönyörű

kozmosz összefüggés tanúskodjon az ő bölcsességéről. A természetben található rend pedig bátorít minket, hogy ezt a rendet az emberi világban is feltételezzük, miként az is a teremtett világ része, tehát szükségszerűen áthatott attól a rendtől, amellyel Isten mindent létbe hívott. Ennek a rendnek a felfedezésére elengedhetetlen a hit. Ha megfeledekezünk a Teremtésről, akkor magát az anyagot kezdjük el isteníteni.

A Teremtés célja az ember, az ember célja, hogy eljusson és megérkezzen Istenhez: ez a kezdet, amely indít és a cél, amely maga felé vonz mindenkit. Az ember tehát arra hivatott, hogy keresse Istent, a Teremtőt és hogy részt vegyen az ő kinyilatkoztatásában. A profán történelem így lesz az elfogadás, vagy az elutasítás színhelye arra a meghívásra, amellyel Isten fordul az emberek felé. A földből vétetett ember arra hivatott, hogy hazaérkezzen a mennybe. Testileg a földre „gyökerezünk”, hivatásunkat tekintve viszont az égbe. Isten hívását pedig a lélek által tudjuk meghallani.

Az Isten és az ember közötti harmónia azonban a bűn következményeként megtört. A bűn táplálója pedig az önszeretet (*amor proprio*). Ez a kifejezés kulcsfogalommá lesz Bossuet-nál, amikor arról értekezik, hogy a teremtmény miért nem akar a Teremtővel kapcsolatban maradni. Ebből az indíttatásból ered az Isten elleni lázadás is. Ez a szabadság „szédülete”, amely elszakítja az Istennel minket összekötő éltető köteléket és az embert saját maga érzékeinek rabszolgájává teszi, végleg bezárva őt e világ keretei közé. Megjelenik tehát az isteni akarattal szembeszegülő erő, amely az elveszett Paradicsom korát nyitja meg, a történelmi időt, a jónak és a rossznak összekeveredett valóságát, ahol megjelenik a lélek szerint élő Isten fiainak és a test, a hús kívánsága szerint élő emberek megkülönböztetése. Ez a köztes idő a Teremtés és Isten Országá közötti időszak. Ez az intervallum azonban nemcsak a megtört harmónia, hanem az ígéret és a várakozás ideje is lesz, amelyben meg fog jelenni az, aki által az emberiség legyőzi a rosszat, Jézus Krisztus.

Ha Bossuet érvelését követjük, akkor joggal állítjuk, hogy a Teremtés önmagában nem lehet cél. Az örök és mindenható Istenhez nem társítható az a világegyetem, amelyet az időbeliség és a mulandóság határoz meg leginkább. A végső cél túlmutat ezen a világon. Ezt a célt Isten határozta meg és nem a teremtménytől származik. A célt keresve nekünk is túl kell lépnünk a mi teremtett világunkon.

Miként a teremtés Isten és a Szentháromság kinyilatkoztatásának kezdete, úgy a teremtés végső célja Isten tökéletes ismerete kell, hogy legyen, amelyet csak Isten teljesíthet be, aki felülmúl minden teremtményt, magához emelve a világot. A teremtmény kétségtelenül képtelen megismerni azt, aki minden szempontból meghaladja és felülmúlja őt.

„Az örök szeretet”, „Isten színelátása”, „a vele való teljes közösség”, „a lét teljessége”, „az örök boldogság”, „az Isten Országá”, mind-mind a történelem végső célját és Isten üdvözítő akaratát beteljesítő, azt kifejező „jelzők”. Ám ez a valóság túlmutat a teremtett világ keretein, és felülmúl mindent, ami tünékeny, ami a teremtett világból származik és a mulékony időből születik. A beteljesedés előkészülete azonban mégis a teremtett világban és a történelemben kezdődik.

Krisztus esemény a végső cél nyitánya: születése a világ utolsó korszakát nyitja meg és mint olyan a teremtett világ végét készíti elő. Krisztussal elkezdődik a teremtett világ isteni létezésbe való felemelése. Csodáival már egy olyan valóságról tesz tanúságot, amely felülmúlja a természet törvényeit és megnyitja létünk határait. Őáltala a halál már nem a végső és abszolút hatalom, amely a megsemmisülésbe taszít, hiszen Krisztus feltámadásával a remény új távlatára kezdődik: a halál az örök élet kapuja lesz.

Bossuet történelemlátásában Krisztus a történelemben hirdeti meg a történelemfeletti reményt és ezáltal a profán történelemnek is központi személye lesz. A történelemnek ebben az utolsó korszakában, Isten a legteljesebb kinyilatkoztatást készíti elő: a kiválasztott személyek, a pátriárkák és a próféták, a választott nép, a különböző birodalmak, mind ennek az isteni tervnek a szolgálatába állnak. Ennek következménye az is, hogy Krisztus után az

apostolok, az Egyház, az uralkodók mind Krisztus igazságának szolgálói lesznek. „Krisztus előtt és Krisztus után” válik minden idő mértékévé.

A történelem utolsó eseménye egy keresztény hite, így Bossuet szerint is az utolsó ítélet. Krisztus második eljövetele lezárja a történelmet és megnyitja Isten Országának uralmát. Ez egyben a második és végső teremtés, amikor Isten még egyszer, végleg elválasztja a világosságot a sötétségtől, az igazságot az istentelenségtől. Ez az a pont, ahol a történelem önkényes vonalai egységbe rendeződnek és minden a helyére kerül. Ez lesz az igazság pillanata: a hamis értékek megszűnnek és csak az, ami az Istenbe gyökerezett lesz maradandó. Istennek azonban a történelem egésze kell ahhoz, hogy tervei beteljesedjenek. Ezért látunk mindig egy befejezetlen „képet”, amikor a világra tekintünk és a történelem értelmére kérdezzük, hiszen maga a világ is még a beteljesedés felé tartó átmeneti állapotban van. Éppen ezért, csak azok, akik a hit segítségével elővételezik az utolsó ítélet pillanatát, az eszkatológikus pillanatot, látnak rendet és értelmet az emberi dolgokban, eseményekben. Az ártatlanok szenvedése, a gonoszok jóléte megkíván egy olyan pillanatot, amelyben az isteni igazságosság az isteni igazság szerint rendet teremt. Ha Isten már itt a földön büntetné a gonoszokat és jutalmazná földi javakkal az igazakat, akkor nem lenne az emberekben a vágy a végső elkülönülés, az igazság napja iránt, hanem Istent csak földi jutalmat remélve szolgálnák, még inkább a mulandó világba zárkózva és a mennyország és az örök javak helyett, csak irigység lenne a szívekben. A dolgok ebben a világban még nincsenek a megfelelő helyükön: „Lázár még szenved és a gazdag, a bűnös nyugalmat élvez”. Beszédes a példázat, amelyet Bossuet használ, válaszolva azoknak, akik kételkednek az isteni igazságosságban és a Gondviselés bölcsességében. A gonosz ember és annak gögje hasonlatos a fűhöz, amely még télen is zöld marad, míg a fa (az igaz ember) levél nélkül (azaz szenvedéssel telve) van. Am elérkezik a nyár (az ítélet napja), amikora fű kiég, miközben a fa gyümölcsöt terem, amely a türelemben és a kitartó reményben érlelődik.

A történelmi idő így lesz az örök üdvösség, vagy az örök kárhozat kezdete. A mulandó az örökkévalóra irányítja a figyelmünket, de csak az utolsó ítélet távlatában lesz ez felfedezhető.

Bossuet szerint a történelmi megismerés, megértés szükségszerűen egy utat kell, hogy bejárjon: az események megfigyeléséből indul, a kérdésekből, amelyek az igazságvágyunkat provokálják, majd az értelem kínálta elégtelen válaszokon át, megérkezünk a hit igazságához, amely újra megnyitja szemünket életünk elfelejtett távlatára előtt, a világban működő és az embert az örök életre meghívó isteni szeretet felismerve minden esemény mögött. Az ismeret eme útja szükségszerűen lelki gyümölcsöket terem. Éppen ezért Bossuet nem tartja kifogásolhatónak, hogy teológusként beszél a történelemről, sőt ez a feltétele, hogy igazi történészek legyünk, állítja. Ennek ellenkezője, hogy mindazok, akik nem akarják ezt az utat végig járni, tévedésbe esnek és téves következtetésre jutnak. Hit nélkül a történelmet faggatni, a bűn következménye lesz, amikor az ember lemond az Istennel való élettől kapcsolatáról.

„Teremtettek lenni” és Isten teljes megismerésére, „az örök életre meghívottnak” lenni jelölik ki emberlétünk igazi sarokpontjait. A történelmi idő ebben a teológiai távlatban a bűnnel kezdődik, amikor leválasztjuk a profán történelmet az üdvösség történetéről és megkülönböztetjük őket egymástól. Az igazi történész, Bossuet érvelése szerint, vissza kell térjen a teológiai és lelki szempontokhoz. Minden eseményt a hitünk és a Katolikus Egyház által hirdetetett üdvtörténeti távlatban kell vizsgálni.

A teremtés és Isten figyelme az emberre egy folyamatos törődést feltételez Isten részéről. A történelem tehát ennek színtere kell, hogy legyen. Az Isten eredeti, üdvözítő akarata be fog teljesedni, akkor is, ha ennek folyamata a szemünk számára elrejtve marad. A történelemben tehát egy folyamatos előrehaladás van, amelynek eléréséhez egy történelemfeletti esemény szükséges. Ennek szemléltetésére építi fel Bossuet a történelmet három nagy korszakra, hét korra és tizenkét időszakra felosztott kronológiáját.

Az első korszak a természet törvénye alatt van. A közös, általános emberi természet határozza meg: az esendőség és a bűn következményeként, az elveszett Paradicsom öröksége, de egyben az ígéreté is, amely az ember és Isten között megtört harmóniát újra lehetségessé teszi. A bűn által ez a jónak és a rossznak összekeveredett korszakát jelenti, ám annak folyamatát is, hogy a történelem majd újra lehetőséget ad a kettő elkülönítésére. Egy új teremtés ígérete kezdődik, amelyben újra különválnak a világosság a sötétségtől és a káoszból újra kozmosz lesz Isten akarata szerint, amely a beteljesedés, „az új teremtés” felé viszi a történelmet. Már itt megjelenik Bossuet szerint egy egyetemes remény, amely átöleli az egész univerzumot és egyesít minden történelmi eseményt.

Már ebben a korszakban megtaláljuk az a két alapvető irányultságot, amely a világ végéig megosztja az emberiséget és amelyek ellentétes, kibékíthetetlen feszültségként a történelmi események hátterét adják. Bossuet az *Isten fiainak* és az *ember fiainak* nevezi őket. Isten fiait, a lelki embereket képviseli *Ábel*, a pásztor, aki örökké úton van, aki soha nem érzi magát megérkezettnek itt a földön, hanem a távoli horizont vonzásában éli életét. Ő az, aki ártatlanságában, az Isten akaratára figyelve mutatja be Istennek tetsző áldozatát. Ábellel indul Bossuet szerint a lelki emberek nemzetsége: utódai között ott találjuk „az Istenhez hűséges” Séth-et és a „jámbor” Énokot.

Káin ezzel szemben az emberek fiainak a képviselője. Ő, mint földműves, a földbe ülteti el a reményét és itt várja annak beteljesedését. Már megérkezettnek érzi magát, az első városalapítóként pedig jelképe azoknak, aki belakják a földet. Irigységgel, féltékenységgel teli, amely a „gyilkos vágy anyja”. Életét a gyűlölet és a félelem jelöli meg. Utódai azok, akik a „hús” szerint élnek, a szenvedélyek, s a szív romlottságának, a rosszra hajló akaratnak a rabságában.

Bossuet a két alapvető, ellentétes irányultság bemutatása után *Noéről és a Vízözönről* ír. Jó alkalom, hogy bemutassa a jónak és a rossznak végső elkülönítése már korábban, az emberi tettekben, döntésekben elővételeztetik, és hogy Isten a hozzá hű, igaz emberek közreműködésével kívánja a világ újjáteremtését végbevinni. Noé, így azoknak lesz a képviselője, akik Istennel harmóniában élnek és az ő közreműködésüknek köszönhetően fog megújulni a világ.

Az utolsó időszak ebben a korszakban *Ábrahám* meghívása. A szövetség és a választott nép garantálják, hogy Isten akarata mindig jelen lesz a történelemben. Ugyanakkor, ezek az események már előkészítik Krisztus eljövételét és egy egyetemes reményt, amely az egész világot meghívja Isten tervének részesévé válni, azáltal, hogy a választott nép már a jövőben születő Egyházat képviseli.

A második nagy korszak az írott, mózesi törvény alatt zajlik. A világ újjáteremtése egy új állomáshoz érkezik. Az Isten és emberek közötti kapcsolat már nem csak a sokszor csalóka belső érzések és az ész sejtései által szabályozottak, hanem a Tízparancsolat által. A jó és rossz megkülönböztetése még könnyebb lesz és így a világ végét lezáró végső elkülönülés még közelebb kerül. Krisztus eljövetele még inkább a küszöbön áll, hiszen a világ is érettebb lesz az ő fogadására a Messiást váró választott nép által. Izrael ugyanis nemcsak a prófétákon keresztül készíti fel a világot Krisztus eljövételére, hanem saját sorsával is tanítva. A szolgaság földjét, Egyiptomot elhagyva, az Ígéret Földje felé vándorolva szükséges a Tízparancsolat. Ugyanígy a jövőben „Isten népének” is szükséges megtartani az Isten törvényét és parancsait, hogy eljuthasson a megígért országba, az örök életbe.

Ezt a korszakot párhuzamosságok határozzák meg. Isten népének történetét Bossuet más népek, más birodalmak történelmével együtt tárgyalja. Isten üdvözítő akarata már jelen van a világban a választott nép, Izrael által, de a világ még nem szerez róla tudomást. Ebben a korszakban a birodalmak, az államférfiak még csak öntudatlan eszközei lesznek Isten akaratának.

Az utolsó nagy korszaka a világnak az Evangélium által vezetetik. Ebben a korszakban kezdődik a hetedik, utolsó kora a világnak. Miként a teremtés történetében a hetedik nap lezárja a világ teremtését, ugyanígy a hetedik kor a világ újjáteremtését zárja le. Krisztus a történelem végének kezdete. Az a vég, amely lezárja a jó és rossz kettőségétől megosztott világ történelmét. Krisztussal és Krisztusban véget ér a zsidó nép kiváltásos helyzete és elkezdődik az Egyház ideje. Az Evangélium, az „örömhír” egyetemes reménnyé lesz, amelynek immár az egész világ a címzettje. Ebben az utolsó korszakban már az egész világ az isteni akarattal való együttműködésre kap meghívást. Ennek az együttműködésnek jó példája Nagy Konstantin és Nagy Károly. A császárok és a birodalmak eszközzé lesznek, vagy jobban mondva, tudatos munkatársai lesznek Isten üdvözítő akaratának.

Bossuet víziója szerint, az utolsó korszak, a kereszténység, az Egyház ideje készíti fel a világot lezáró, történelem feletti eseményre, amely az emberiséget az Istentől akart beteljesedés részévé teszi. A kereszténység tehát nem csak eszköz, amelyen keresztül Isten a történelmet az általa kívánt cél felé viszi, hanem az egész történelmi folyamat célja. Nincs semmi a kereszténységen túl. Ő adja „a világ örök fiatalágát”, mert miközben körülötte minden elavult és idejétmúlt lesz, ő maga sohasem lesz meghaladott.

A vallás fokozatos kibontakozása, az isteni akarat és Isten kinyilatkoztatásának egyre pontosabb ismerete, egy ütemben halad az Egyház fejlődésével: beszélhetünk az Egyház ígért és vágyott korszakáról, aztán embrionális időszakáról, végül pedig a születéséről és folyamatos növekedéséről.

Ebben a logikai szerkezetben szükséges figyelmünk reflektorait Isten népének történetére irányítani. Első sorban a zsidó nép történetére, ahol egy nép profán történetén keresztül mégis az üdvösség története csillanhat meg számunkra.

A zsidó népnek Bossuet szerint hármassal küldetése van Isten tervében: megőrizni az igaz hitet, felkészíteni a világot Krisztus eljövételére és végül megőrizni a Bibliát. A zsidó nép születése, majd pedig bukása is az isteni akarat szolgálatában áll, állítja Bossuet. Általa Isten pedagógiája valósul meg az egész világ számára.

Jóllehet Isten népe már a világ teremtése óta létezik, amennyiben léteztek a Szentlélek vezetésére figyelő, annak engedelmeskedő személyek, mégis Isten igazi és saját népe, ahol Isten ígéretei beteljesednek, *Ábrahám* alatt születik meg. Isten benne az egész világot hívja, ezért nevezhetjük őt minden hívő atyjának. Az ő meghívásakor ígéri meg Isten a Messiás eljövételét. Beszédes prófétai jel Bossuet szerint, hogy Isten akkor ígéri meg *Ábrahámnak*, hogy nagy nép atyja lesz, amikor még gyermeke sincs. Aztán nem Izmael, hanem Izsák lesz a kiválasztott, aki a terméketlen *Sárától* születik *Ábrahámnak*. Így lesz Izsák jelképe az ígért gyermekének, az isteni csoda fiának, aki Isten fiait jelképezi, akik nem a test kívánsága szerint, hanem Isten kegyelméből „születnek.” Egy másik beszédes jele az isteni Gondviselésnek *Jákob* megáldása. *Jákob*, a másodszülött, *Ézsau*, a vér szerinti elsőszülött kárára nyeri el Izsák áldását. Látszatra csel folytán, a valóságban az isteni bölcsesség titokzatos rendelkezése szerint. *Jákob* fiainak, az izraelitáknak az elsőbbsége az edomiták, *Ézsau* fiai fölött jelképezi a pogányok elsőbbségét, akiket Krisztus később hívott meg, a korábbi választott nép, az ószövetség népe fölött. *József története* szintén a Gondviselés titkába avat be minket. *Jákob* fiai irigységüknek, gyilkos gyűlöletüknek teret adva, látszólag pillanatnyi indulatukat követik, amikor *József* ellen törnek, végül mégis öntudatlanul egy magasabb akarat, az isteni Gondviselés teljesítői lesznek, aki *Jákobot* és háza népét megmenti és gondoskodik róluk az éhínség idején, Isten akaratára szerint.

Mózes személye is Krisztust szimbolizálja és eljövételét hirdeti. Az áldozatok, a legfőbb papi tisztség, amelyet ő alapított, a szent rítusok, amelyek közül a Peszáchkor feláldozott bárány vére által elnyert szabadulás mutatja meg leginkább Krisztus küldetését, mind túlmutat önmagán. Ám *Mózes* minden nagysága ellenére Isten félelmére is megtanít minket Bossuet

szerint. Az ő példája az isteni igazságosság megnyilvánulását is elénk tárja azokon, akik hűséggel és engedelmisséggel tartoznak Istennek. Mózes kizárása az ígéret földjéről, éppen neki, aki annyi csodával vezette el Isten népét a hosszú út végéig, az ígéret földjéig, megtanítja nekünk azt, hogy a törvény nem vezet automatikusan a cél eléréséhez és mindent el lehet veszíteni. Nem Mózes, hanem *Józsue*, egy Jézus tud bevezetni az ígéret földjére. Ő mindenben kisebb volt Mózesnél, a nevét kivéve, ezért volt ő, aki bevezette Isten népét a Szentföldre, miként Jézus, akivel megérkezhetünk a Mennyek Országába. Ez a párhuzam már előre hirdeti Bossuet szerint az Ószövetség népének sorsát és az Egyház korszakát.

Bossuet számára szintén a történelemben írt Isteni pedagógia része, ahogy Isten egykori népe elveszíti a kiváltságát és átadja helyét Isten új népének, az Egyháznak. Mindezt előre hirdetik a próféták és előre jelezte a Szentírás, hogy Ábrahám „test szerinti utódai” elveszítik Isten védelmét és átadják helyüket Isten új népének, az Egyháznak, amely már minden népből és nemzetből születik. Bossuet itt az antijudaizmus érvrendszerét használja fel: a zsidó nép sorsában Isten büntetését látja, amiért elutasították Krisztust, egészen halálát okozva (deicidium), és amiért ellenálltak a kegyelemnek és az Isteni türelemnek, miközben a pogányok pedig, akik elfogadták Krisztust, részesei az Egyház növekedésének, amely minden üldözés és eretnecség ellenére töretlen. Mindkettő Isten kezének műve a történelem eseményeiben. Bossuet arra is hivatkozik, hogy nincs racionális érv, amely az eseményeket megmagyarázhatná: pl. a templom pusztulását Jeruzsálemben, holott Titusz és Julianosz az Aposztata is megkarta menteni, vagy az Egyház feltartóztathatatlan növekedését a világban minden üldöztetés és emberi akadály ellenére.

Izrael megmarad létezni nem saját javáért, hanem mások okulására, mondja Bossuet. Az ő hűtlensége és sorsa erősíti a keresztényeket félni Istent, aki igazságosságát megmutatja hűtlen gyermekein. Az Ószövetség népének alávett sorsa megmutatja a pogányokból lett keresztényeknek, hogy most már ők Isten igazi gyermekei, Júda törzsének termékeny ágai szemben Izraellel, aki nem ismerte fel Krisztus Evangéliumának világosságát.

Bossuet történelemteológiája után szeretnénk röviden megemlíteni azokat a racionális okokat, amelyeket Bossuet érvrendszerében használ és amelyekkel a történelmi változásokat magyarázza. Kivált, amikor Bossuet az ókor eseményeiről és népeiről beszél, akik nem ismerhették a Gondviselés fogalmát, akkor hivatkozik a „*les causes particulières*”-re, a sajátos okokra, azaz az emberi tényezőkre. A *Discours* harmadik része ennek a módszernek az alkalmazásával íródott.

A Gondviselés és az emberi tényezők kapcsolata nem összeegyeztethetetlen Bossuet szerint. Isten ismeri a népek természetét, a vezetők lelkületét és általuk, őket felhasználva vezeti a világot az általa kitűzött cél felé. Ennek alapján figyelhetünk az egyes tényezőkre, természetes okokra, sok-sok emberi alkotóelemre a történelemnek, anélkül, hogy elfelejtenénk a végső okot, amely minden esemény mögött megbújik: az isteni Gondviselést.

Bossuet ezután az események magyarázatánál hivatkozik a néplélekre, a mentalitásbeli sajátosságokra, az erkölcsre, a klíma hatására, az oktatás szerepére, a harcmódor sajátosságaira, a katonai erényekre, a törvények szabályozó erejére, a propaganda befolyására, a szabadság megélésének különböző módozataira, a nagy ambíciójú emberek és a veszténivaló nélküli, nincstelen tömegek akaratának, indulatának erejére. A történelem Bossuet szerint, „állandó őrsváltás a világ színpadán”. A birodalmak születése és megszűnése alkalom Bossuet-nak arra, hogy az általános és az egyedi okokat kutassa és azokkal egészítse ki a történelem teológiai vízióját.

Jelen összefoglalóban, csak jelzés értékűen három példát szeretnék kiemelni, amelyek jól mutatják Bossuet modernitását.

Az első *Egyiptom*, amely egy jól szervezett államként nyűgözi le Bossuet-t. Minden mögött magyarázatul számára a természet áll, a Nílus áradását felhasználó bölcsesség, és az

egyenletes klíma. Mintha az *Annales* iskola módszerét látnánk *Marc Bloch, Lucien Febvre és Fernand Braudelt* kutatási módszerét sok száz évvel megelőzve. Aztán a nagy kultúrájú birodalomnak végül a belső ellentétek, az idegen zsoldosokból álló katonaság, a hadsereg meggyengülése következtében át kellett adni a helyét más születő birodalomnak.

Érdekes példa még a *perzsák és a görögök háborúja*, amelyet Bossuet a civilizációk összecsapásaként mutat be. A perzsák keleti, despotikus államokra jellemző alárendeltsége és félelemből fakadó engedelmissége, tömegre épített, sokszor hadifegyelem nélkül hömpölygő hadserege, a kényelemre, fényűzésre hajló mentalitása szemben a görögök összetartozás tudatával, katonai fegyelmével, hazájuk és a szabadság akár önmaguk feláldozásáig menő szeretetével, az olimpiai játékokon megedzett testi erővel, Bossuet számára az európai és az ázsiai civilizáció összecsapását példázza, amelyben már előre, rejtetten kódolva van a görögök győzelme. Érdekes ezeket a szempontokat Bossuet-nál látni és egyben háromszáz évvel később élt *Samuel P. Huntington* napjainkban gyakran idézett művére a *Civilizációk összecsapására* gondolni.

Végül érdemes még Bossuet *Római Birodalomról* szóló fejtegetését röviden megidézni. Mint francia polgár, mint a Napkirály udvarában élő, annak szellemi és politikai befolyását ünneplő személy joggal érzi, hogy Franciaország folytatója és beteljesítője az egykori Római Birodalom küldetésének. Ebből fakadóan a rómaiak lesznek Bossuet számára mindenben a „leg”. Ám Rómát is utoléri a kultúrák örök sorsa: születés, delelő és hanyatlás, miként *Oswald Spengler „A nyugat alkonya”* c. művében, Bossuet után bő kétszáz évvel megidézi nekünk a történelem örök törvényét. Bossuet *Platon cikluselméletével* magyarázza ezt az örök törvényt, amely minden társadalmi változás előidézője és logikus oka.

Végül Bossuet felfedi a kapcsolatot, amely a történelmet meghatározó természetfölötti célt és a történelemben megjelenő racionális okokat összeköti, bennük nem egymást kizáró, hanem éppen egymást erősítő, egymást kiegészítő erőket látva. Isten kezében van mindenki és mindenkit az ő akarata indít. Ezért érzik, akik kormányoznak és a hatalmat gyakorolják a világban, hogy egy nagyobb hatalom eszközei csupán: *„Nagy Sándor nem hitte, hogy hódításaival hadseregének parancsnokainak kedvez és saját családját semmizni ki. Amikor Brutus a római népben a szabadság utáni végtelen vágyat elültette, nem gondolta, hogy éppen azt a zsarnoki uralmat készíti elő, amit ő maga kívánt végleg megsemmisíteni a Tarquiniusok uralma alatt. Amikor a császárok katonáiknak kedveztek nem gondolták, hogy ők lesznek majd fiaik és a birodalom parancsolói.”* Az „Ész csele” mondanánk Hegelt követve, de Bossuet még nem szekularizálja az isteni Gondviselés bölcsességét.

Mint egy lelki összefoglaló attól az embertől, aki a történelem nagy könyvét kiolvasta és becsukva azt, üzen azoknak, akik még csak most kezdenek belelapozni, Bossuet így zárja fejtegetését: *„Egyedül Isten tud mindent saját akaratához visszavezetni.”* Az ember igazi szabadsága és igazi bölcsessége abban áll, hogy átadja magát az Isten által kijelölt cél vonzásának és jelenében megéli annak örömét, milyen jó egy történelem feletti esemény részese lenni, megpróbálva eszközzé lenni a szerető és örökkévaló Isten kezében.